

MUSLIMANSKA VJERSKA PISMENOST U PLURALNOM DRUŠTVU

Nedžad GRABUS

UDK 28-64(4)

DOI: 10.26340/muallim.v21i83.1806

SAŽETAK: U Evropi se svakodnevno postavljaju pitanja integracije islama i muslimana u širu društvenu zajednicu. Ta pitanja se često pojednostavljaju i svode na politički diskurs. U ovom radu ćemo predstaviti pitanje na koji način se razumije uloga vjerskih zajednica u slobodnim društvima, autonomija u tumačenju vjere i akademskom obrazovanju. Ukazat ćemo na problem nepostojanja “moralnog” centra u muslimanskom svijetu uslijed čega se većina muslimana u Evropi orijentira i ravna prema svojim etničkim ili nacionalnim pogledima i pitanjima povezanim s tumačenjem islama. Problematizirat ćemo i pitanje akademskog obrazovanja o islamu u Evropi i nastojanjima da se “ovlada” tumačenjem islama bez njegove teološke i etičke komponente.

Ključne riječi: islam, sekularizam, demokratska društva, sloboda izražavanja.

Islam – “novi” društveni fenomen u najrazvijenijim evropskim državama

Pitanja povezana s islamom u evropskom kontekstu izravno utječu na razumijevanje našeg evropskog muslimanskog identiteta i načinom razumijevanja odnosa vjerskih institucija i građanske vlasti u sekularnom i demokratskom sistemu. Te teme u Evropi nisu samo dio teorijskih promišljanja i propitivanja diskursa o islamu u demokratskim društvima o kojima se raspravlja na akademskom nivou, u političkim krugovima, vladinom i nevladinom sektoru i javnim debatama nego su dio procesa o dugoročnom uređenju i artikuliranju pitanja povezanih s islamom. Islam je na različite načine, pozitivno ili negativno, ponovo važna pokretačka snaga za definiranje sekularizma, unutrašnjih odnosa u evropskim društvima i redefiniranje distribucije političke

moći, kao i artikuliranje odnosa prema većinskim muslimanskim državama. Habermasovo razumijevanje vjere u postsekularnom društvu ostavlja mogućnost inkluzivnom pristupu i prema islamu (Habermas, 2017). Glavni tokovi tumačenja i razumijevanja islama uglavnom su odbijali prihvatiti sekularizam kao moguće društveno-političko uređenje za većinske muslimanske države, jer je to bilo u suprotnosti s razumijevanjem uloge vjere u javnom i društvenom životu muslimanskih društava. Nakon osamostaljenja Bosne i Hercegovine nikada nije bilo stvarnog pokušaja, a kamoli sistematičnog odbijanja ili protivljenja građanskom i sekularnom uređenju države i društva. S druge strane, glavni tok evropske politike, obrazovni sistem, najvažnije akademske ustanove i najutjecajniji mediji uglavnom prešućuju ili svjesno skrivaju islamsku komponentu Evrope i najčešće se prema muslimanskom

svjetonazoru i vjerskom pogledu odnose s negirajućim i ignorirajućim stavovima, često naglašavajući kako je islam tuđa religija u Evropi, a muslimani strano tkivo. Nedavno otkriće muslimanskog mezarja u gradiću Tauste, u blizini Zaragoze u Španiji, samo je jedna ilustracija muslimanske hiljadugodišnje evropske ukorijenjenosti (<https://www.thetimes.co.uk>, 19/11/2020).

Uslijed negiranja muslimanskog identiteta i isključenosti muslimanskog narativa iz evropskog judeo-kršćanskog i sekularnog pogleda na svijet pitanje islama u Evropi postaje dominantno političko, što će za posljedicu imati porast vjerske nejednakosti i veliki izazov za očuvanje društvene uključenosti muslimana u širu zajednicu. Više je faktora doprinijelo nastaloj situaciji. Islam nije nova vjera na evropskom tlu, ali jeste “novi” društveni fenomen u najrazvijenijim evropskim državama. Muslimanski

svijet je uprkos svojoj dominaciji u vjerskom smislu, tokom hiljadugodišnje povijesti uspio sačuvati svoje kršćanske i jevrejske komponente, što svjedoče vitalne kršćanske zajednice u Egiptu, Jordanu, Indoneziji i Turskoj. Srednjovjekovni kršćanski svijet je bio znatno drugačiji, muslimani nisu uspjeli preživjeti u kršćanskom okruženju. Pitanje islama kao ozbiljnog društvenog fenomena u zemljama s razvijenom demokratijom pojavilo se tek nakon pada Berlinskog zida i s otvaranjem Evrope prema drugim dijelovima svijeta. To je takav društveni fenomen na koji se ne može pronaći jednostavan i hitar odgovor.

Konac 20. stoljeća obilježen je genocidom u Srebrenici, a početak 21. stoljeća terorističkim napadima u New Yorku. Nakon toga pokrenut je globalni rat protiv terorizma koji i danas traje. Radikalizam, ekstremizam, terorizam i selektivne vojne intervencije destabilizirali su mnoga muslimanska društva, a ta ideologija je zarazila i značajan broj mladih ljudi u različitim evropskim državama druge i treće generacije muslimana. Muslimanski autoriteti su se na akademskom i institucionalnom nivou nastojali suprotstaviti degradirajućim tumačenjima islama i objasniti važnost borbe protiv zla terorizma. Kao ilustraciju možemo navesti primjer "Deklaracije evropskih muslimana" u kojoj je reisu-l-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini Mustafa Cerić (1993-2012) naglašavao posebnu važnost razumijevanja društveno-političkog sistema u Evropi i muslimansku evropsku komponentu. Problem s kojim se muslimani suočavaju u samorazumijevanju i artikulanju vlastitih stavova o sebi i islamu u Evropi je složen, jer ne postoji ni institucionalno ni akademsko tijelo na evropskom nivou koje bi koordiniralo i definiralo procese s kojim se muslimani suočavaju u evropskom prostoru. Većina muslimanskih narativa svedena je na jednostavne aktivističke i nevladine organizacije koje površno i s margine društvene scene nastoje predstavljati pitanja koja nadilaze njihove mogućnosti.

Potrebno je također naglasiti da zapadnoevropske akademske institucije na kojima se proučava islam i njegovo naslijeđe uglavnom nemaju izravnu povezanost s muslimanskom vjerničkom populacijom i sva pitanja tumačenja islama sagledavaju uglavnom kao "vanjski" promatrači.

U globalnom svijetu, svijetu društvenih mreža i globalnih komunikacija otvaraju se nove teme i pitanja o jednakosti i ljudskim pravima u slobodnim i demokratskim društvima. Pogrešno je tvrditi da se islamsko pitanje u Evropi može definirati na jedinstven način, kao i misliti da to pitanje mogu artikulirati samo muslimani koji žive u različitim evropskim zemljama. Taj proces mora biti paralelan i unutar zajednice vjernika i unutar državnog aparata koji je zainteresiran za to pitanje. U evropskom državnom sekularnom i demokratskom uređenju razvijen je poseban koncept autonomije crkava i vjerskih zajednica. Najsnažnija vjerska zajednica u svijetu, Katolička crkva, jedinstvena je po tome što ima i državni suvereni status izražen kroz Vatikan, što omogućava definiranje kršćanstva i posebnog statusa na globalnom nivou. Većina katolika živi u sekularnim i demokratskim državama. Protestanti su dominantni u Sjedinjenim Američkim Državama, Skandinaviji, te s važnom ulogom u Njemačkoj. Britanija ima posebnu Anglikansku crkvu. Pravoslavni kršćani imaju duhovni centar u Istanbulu, ali su uglavnom kao crkva zasnovani na nacionalnoj autokefalnosti sa snažnom podrškom države njihovom djelovanju. Uprkos teološkim, liturgijskim i kulturnim razlikama danas među kršćanima postoji snažan ekumenski dijalog i koordinacija u važnom broju pitanja za kršćane bez obzira na konfesiju i denominaciju. Crkve su osigurale autonoman status i simbol nacionalnog jedinstva na određenom području. Kada je posrijedi islam, povijest odnosa između islama i kršćanstva često se opisuje brutalnom i agresivnom. Islamu se prigovara da je nasiljem osvojio svijet i pokorio znatna kršćanska područja.

Od prvih susreta s islamom kršćanski autori su ga definirali kao nasilje i vjeru punu nasilja (Džait, 1989; Reeves, 2000). Taj narativ je preživio sve epohe, vlasti i povijesne periodizacije. Problem terorizma i ideološki pervertiranog pogleda na islam da se s nasiljem može promijeniti ili uništiti neko društvo ili sistem je maligni tumor koji uništava muslimansku omladinu u mnogim dijelovima svijeta. Muslimanska zajednica u Evropi je izrazito heterogena. Za sve muslimane je Kaba vjerski centar, ali ne postoji jedinstven "moralni" centar prema kojem se muslimani orijentiraju i kojeg slijede u svojim tumačenjima vjere.

Islamski diskurs u Evropi

Jedan od problema s kojim se vi muslimanski 'predstavnicima' akademskih ustanova ili vjerskih institucija suočavaju u slobodnim društvima nije izazov višeglasja i pluralizma u artikuliranju i izražavanju muslimanskog pogleda i promišljanja o suštinskim pitanjima, nego problem neslaganja o važnim pitanjima u javnom diskursu i razumijevanja principa slobode izražavanja o svim značajnim teorijskim i praktičnim pitanjima vjerovanja. Muslimani različitih kulturnih, jezičkih i mezhebskih orijentacija koji žive u društvu jednakih mogućnosti, slobodnog izražavanja stavova i mišljenja, u kojem se mišljenje ne nameće autoritetom vlasti nego stalnim nastojanjem i dokazivanjem valjanosti stavova i ispravnosti iznesenih pogleda i promišljanja imaju priliku relevantno promišljati muslimanska pitanja. Ipak, muslimansko promišljanje o islamu u Evropi je pod snažnim utjecajem nacionalnih i etničkih tumačenja pitanja kao što su izražavanje slobodnog mišljenja i prakticanja religije, kritička i analitička valorizacija temeljnih ljudskih sloboda i prava, slobodno izražavanje stavova o organizaciji društva, demokratiji, slobodnom izboru vjerovanja, ljudskim pravima itd. Muslimani u Evropi su često kolateralna šteta odnosa evropocentričnog resantimana

za dominacijom nad, uslovno kazano, svijetom islama s jedne strane, i želje značajnog broja država s muslimanskom većinom da utječu na svoje građane, koji žive u Evropi, na njihovo razumijevanje temeljnih pitanja povezanih s ulogom religije u široj društvenoj zajednici.

Temeljni problem u sagledavanju uloge vjerske organizacije u sekularnom društvu znatno se razlikuje u odnosu na države u kojima su vjerske institucije sastavni dio vladinog sektora. Vjerske zajednice u slobodnim društvima imaju autonomiju u svome tumačenju vjere i vjerovanja, u djelovanju i izboru svojih predstavnika. Činjenica je da su islam, kršćanstvo i judaizam u znatnoj mjeri utjecali ili oblikovali narodne, etničke i nacionalne identitete i na taj način postali odlučujući ili značajan faktor u definiranju nacionalnih interesa u svim segmentima šire društvene zajednice. U savremenom dobu, kao što je bilo i ranije, postoje stalne diskusije o ulozi religije u društvu i utjecaju vjerskih institucija na vlast. Taj problem je složen i nije jednako definiran ni u zemljama s razvijenom demokratijom. Pravno su vjerske zajednice odvojene od države i državna vlast je neutralna u odnosu na vjerske zajednice. U Evropi se često ističe jednakopravnost svih vjerskih zajednica pred zakonom, s naglaskom na mogućnost ostvarivanja jednakih prava. Kada se to pitanje kritički sagledava vidi se da u stvarnosti taj princip niti je primjenjiv niti se kao takav primjenjuje. Princip slobodnog ostvarivanja religijskih prava može se propitivati na osnovu poštivanja prava na praktičnu religioznost, prava na gradnju vjerskih objekata, osnivanje obrazovnih ustanova, prava na slobodne dane za vjerske praznike itd. Stoga je, teško uopće govoriti o muslimanskom ili još teže islamskom diskursu u Evropi. U suštini, u javnim raspravama u demokratskim društvima muslimani se suočavaju s problem kredibilitnosti, jer se često govori u ime subjekata koji nisu etablirani u evropskim društvima. Taj problem se reflektira na pitanjima predstavljanja zajednice vjernika.

Zajednicu vjernika u Evropi često predstavljaju imami koji ne govore lokalni jezik ili osobe koje nemaju formalno islamsko obrazovanje. Problem formalnog obrazovanja imama na akademskim ustanovama u Evropi je velika tema koja dovodi do rasprava i prijedloga o obrazovanju imama za potrebe laičkog društva. Imami djeluju unutar džemata i organizacija koje imaju središte izvan evropskih zemalja. U Evropi je orijentalistički i islamološki diskurs o islamu znatno artikuliraniji, glasniji i dominantan u odnosu na muslimanski teološki ili etički diskurs. Vjerovatno su muslimani jedina velika vjerska zajednica u svijetu koja nije kadra samostalno artikulirati svoje tumačenje islama u savremenom dobu. Uslijed slabljenja muslimanskog nivoa razumijevanja i proučavanja vlastite vjere samo su muslimani danas u poziciji da im drugi obrazuju imame i postavljaju programe za studij teologije. Muslimanski "centar" ne vlada pitanjima tumačenja islama, a muslimanska "periferija" nema snage nametnuti nijedno svoje mišljenje kao opće prihvatljivo. Važno je to imati na umu kada se iz bosanske ili bošnjačke perspektive pokušavaju razumjeti kretanja u savremenom svijetu. U muslimanskim zemljama nastalo je stotine novih učilišta za studij islama, ali klasični univerziteti i najvažnije škole mišljenja nisu uspjeli nametnuti svoj utjecaj na globalnom planu. Zato je nužno snažiti i odlučno razvijati studij na Fakultetu islamskih nauka kao središnjoj i glavnoj ustanovi Islamske zajednice u Bosni i Hercegovina za univerzitetsko islamsko obrazovanje, koja čuva islamsku kredibilitnost i autentičnost i evropsku muslimansku posebnost.

Muslimani su često u ostvarivanju svojih vjerskih prava u potpunosti ovisni od "dobrote" osobe koja ima vlast i obnaša političke pozicije u državnom aparatu. To je gorka istina, ali je valja prihvatiti i nastojati djelovati na snaženju obrazovanja koje je najvažniji resurs kojeg ljudi mogu razvijati. Samo obrazovani i odgojeni ljudi, slobodni u izražavanju stavova mogu utjecati na etabliranje islamskih

etičkih vrijednosti u širi društveni prostor. Naravno, ne smijemo biti naivni i misliti da će se evropski diskurs o islamu mijenjati samo na osnovu pogleda kojeg razvijaju muslimanske ustanove i institucije u Evropi. Taj diskurs će uvijek biti ovisan od glavnih obrazovnih i vjerskih ustanova u većinskim muslimanskim zemljama i interesima vladajućih elita i u Evropi i u muslimanskim državama.

Na osnovu navedenog, nužno je kazati da se pojavljuju mnoga pitanja koja su povezana s tumačenjima društvenih aspekata islama i praktične primjene vjere. Najlakši zadatak kojeg imami ostvaruju je njihova uloga unutar zajednice vjernika, obavljanje molitve i govori u džamijama i mesdžidima. U slobodnom društvu postavljaju se pitanja koja su važna za širu društvenu zajednicu. Problem neadekvatnog obrazovanja znatno smanjuje mogućnost integriranja u novu okolinu. U Evropi je pitanje međureligijskog dijaloga jedno od pitanja kojem se u 21. stoljeću posvećuje ozbiljna pažnja. Nužno je usvojiti osnovna znanja i vještine o dijalogu, uspostavljati saradnju s vjerskim zajednicama i crkvama. Katolička crkva je pokazala svoju otvorenost i spremnost na dijalog s muslimanima širom svijeta. Međuvjerski dijalog se snažno razvija i s predstavnicima protestantskih i pravoslavnih crkava, kao i s jevrejskim organizacijama.

Novi problemi u tumačenju vjere i vjerskoj praksi pojavljuju se u kontekstu korona krize, COVID-19, koja oblikuje "novu" realnost. Vjerovatno će posljedice krize utjecati i na mnoga pitanja s kojima se suočavamo u odgonetanju na koji način će se razvijati i može li se uopće razviti evropski muslimanski diskurs.

Zaključak

U ovom radu smo se bavili pitanjem razumijevanja islama u demokratskom i slobodnom društvu. Muslimani Bošnjaci su svoje iskustvo razumijevanja Evrope razvijali u različitim fazama i uspjeli opstati

dosljedni svome identitetu. Za vjersku pismenost važno je poznavanje osnovnih postulata vjerovanja koja se transgeneracijski prenose i žive. Za razumijevanje islama i njegovu primjenu u širem društvenom prostoru nužno je poznavati i živjeti etičke vrijednosti koje islam dijeli

s drugim monoteističkim religijama. Politizacija i politička upotreba i zloupotreba islamskih simbola u širem evropskom kontekstu je tema koja zahtijeva posebnu teorijsku elaboraciju i artikulaciju. Naše iskustvo praktičnog primjenjivanja vjere u evropskom kontekstu s posebnim

osvrtnom na suštinske vrijednosti obrazovanja, individualnog duhovnog rasta, snažna pripadnost IZ i poštivanje zakonodavnog i demokratskog sistema u Evropi mogu nam pomoći u suočavanju s vjerovatno teškim izazovima pred kojima se kao muslimani nalazimo u Evropi.

Literatura

Cerić, Mustafa, *Deklaracija evropskih muslimana*, <https://www.islamskazajednica.ba> (11.12.2020).

Džait, Hišam. *Evropa i islam*, Starješinstvo IZ BiH, Hrvatske i Slovenije, Sarajevo, 1989.

Habermas, Jurgen (2017), *Postmetaphisical Thinking II*, 1st Edition, Kindle Edition.

Reeves, Minou (2000), *Muhammad in Europe, A Thousand Years of Western*

Myth-Making, with A Biographical Contribution by P.J. Stewart, New York, New York University Press, Washington Square.

<https://www.thetimes.co.uk> (19/11/2020).

الموجز

التعليم الديني للمسلمين في المجتمع المتعدد

نجاد غرابوس

تُطرح في أوروبا يوميا أسئلة عن دمج الإسلام والمسلمين في المجتمع. وغالبا ما يتم تبسيط هذه الأسئلة واختزالها حتى تقتصر على الخطاب السياسي. سنقدم في هذا البحث مسألة كيفية فهم دور المؤسسات الدينية في المجتمعات الحرة، والاستقلالية في فهم الدين والتعليم الأكاديمي. كما سنشير إلى مشكلة غياب المركز «الحلقي» في العالم الإسلامي مما يدفع غالبية المسلمين في أوروبا للتوجه والتكتل حول الرؤى الإثنية أو القومية في المسائل المتعلقة بفهم الإسلام. وسناقش أيضا مسألة التعليم الأكاديمي عن الإسلام في أوروبا والجهود المبذولة من أجل «التمكن» من فهم الإسلام بعيدا عن مكوناته الأصولية والحلقية.

الكلمات الرئيسية: الإسلام، العلمانية، المجتمعات الديمقراطية، حرية التعبير.

Summary

MUSLIMS RELIGIOUS LITERACY IN PLURALISTIC SOCIETY

Nedžad Grabus

Integration of Islam and Muslim into wider social community is Europe's daily issue. Such issues are often over simplified and confined to political discourse. In this article we present some understandings of the role of religious communities in liberal societies. Furthermore, we discuss the issue of autonomy in interpreting of faith as well as in higher education. We also bring up here the problem of absence of the "moral" centre of the Muslim world as the result of which the majority of Muslims in Europe turn towards their ethnic or national centers for all the issues related to interpretation of Islam. Finally, we elaborate upon the issue of higher Islamic education in Europe and efforts to interpret of Islam without its theological and ethical components.

Key words: Islam, secularism, democratic society, freedom of expression